

Mindent (?) az egyenlőtlenségekről

Recenzió Branko Milanovic

„Visions of Inequality - From the French Revolution to the End of the Cold War” című könyvéről¹

Milanovic, a szerb-amerikai közgazdász

1968 tavaszán Európa felbolydult. A kapitalista világ feszültségei Párizsban, a szocialista világegyetem Prágában robbantak. Recenzióm szempontjából azonban egy harmadik európai főváros, a legkapitalistább szocialista ország fővárosának eseményei azok, melyek kiinduló pontként szolgálnak. Az a város, melyben 1953-ban, Sztálin halálának és Tito államfővé avazsálásának évében – megannyi szimbolikus dátum – megszületett Branko Milanovic, a recenzió alapjául szolgáló könyv szerzője. Milanovic tehát 68-ban épp a 15. életévét töltötte be, ekkor szembesült a Belgrádi Egyetem campusán a felirattal: „Le a vörös burzsoáziával”. Milanovic édesapja maga is kormánytisztviselőként dolgozott, ő maga saját szobával rendelkezett, ami akkor még a viszonylagos jólétben és szabadságban tengődő Jugoszláviában sem volt mindennapos. Nem meglepő, ha a fiatal fiút mélyen megérintette a felirat, ahogyan egy későbbi interjújában meg is fogalmazta, az az év vízváltó volt számára.

Néhány évvel később, 1987-ben Milanovic ugyanezen az egyetemen szerezte meg PhD-jét, elsőként (és tekintve, hogy az ország néhány éven belül szétesett, talán utoljára is) használva Jugoszláv háztartási adatokat. A szerző 1991-ben (a szétesés évében) csatlakozott a Világbankhoz, itt kezdett bele annak a nagyszabású jövedelmi adatbázisnak a kidolgozásába, amely sok-sok fejlesztés után a globális egyenlőtlenségek talán legismertebb kutatójává tették.

Most, 2024-ben Branko Milanovic a világ egyik legnevesebb közgazdásza. Neve a világ minden táján ismerős lehet a közgazdászoknak, más társadalomtudósoknak, de még a laikus olvasóknak is. Korábbi könyvei a „*The Haves and Have-Nots: A Brief and Idiosyncratic History of Global Inequality*”, a „*Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalization*” és a „*Capitalism, Alone: The Future of the System That Rules the World*” egyértelműen a jövedelmi egyenlőtlenségekről szóló szakirodalom élvonalába tartoznak. Új könyve, a „*Visions of Inequality - From the French Revolution to the End of the Cold War*” megjelenését tehát méltán övezi nagy figyelem.

¹ Milanovic, B. (2023). *Visions of inequality: from the French Revolution to the end of the Cold War*. Harvard University Press.

Amennyiben az olvasónak volt már lehetősége kézbe venni a *Visions of Inequality*-t, talán nem lepődik meg, hogy recenziómat egy ilyen, a szerző személyes történetét, a történelmi kontextust kiemelő bekezdéssel kezdem – ez ugyanis a hat jól ismert politikai közgazdász, Quesney, Smith, Ricardo, Marx, Pareto és Kuznetz munkásságát bemutató könyv sajátja is. A következőkben azonban igyekszem a nevezett klasszikusok munkásságát is bemutatni a szerb közgazdász szemüvegén keresztül.

A könyvben taglalt szerzők kiválasztásának szempontjai és annak kritikája

A könyv a fenti hat szerző munkásságát a következő szempontok szerint mutatja be. Egyrészt, Milanovic minden közgazdásznál (szinte) kizárólag a jövedelemeloszlásra koncentrál. Ezt persze nem „technokrata” módon teszi, a jövedelem eloszlásának nem pusztán leírását mutatja be, hanem annak narratív, illetve elméleti kereteit is. Milanovic olyan kérdésekre keresi a választ, minthogy hogyan határozódik meg a bérek mértéke, hogyan írható le a profit és a járadék viszonya, hogyan fog alakulni a jövőben az egyenlőtlenségek kérdése. Másrészt, a szerzők munkái alapvetően a saját szempontrendszerük szerint kerülnek bemutatásra, kritikai megjegyzésekhez pusztán a megértés elősegítése céljából folyamodik Milanovic. Harmadrészt, e bemutatott elméletek időrendben kerülnek bemutatásra. Az életművek mintegy 2 és fél évszázadot ölelnek fel. A kronologikus bemutatás segítségével Milanovic könnyen illusztrálja, hogy az eltérő időkben és helyeken korántsem ugyanazt értettek egyenlőtlenségek alatt.²

A legfontosabb kérdés, amit, az íróhoz hasonlóan valószínűleg minden olvasó feltesz magának, hogy miért pont a fenti hat szerző került kiemelésre. Milanovic természetesen választ ad erre. Az író szerint a legjobb, egyenlőtlenségekkel foglalkozó művek három elemet tartalmaznak: narratívát, elméletet és empiriát. A narratíva azt mutatja be, hogy milyen erők, milyen módon formálják az egyenlőtlenségeket, míg a teória mindezt egy logikailag jól megalapozott keretbe helyezi. Végül, az empiria mind a narratívát, mind az elméletet megerősíti. A kötetben szereplő szerzők mind a három szempont alapján kiemelkedőt alkottak.

A kiválasztási folyamat persze vitatható. Az ugyan érthető, hogy miért maradtak ki a filozófusok, Platón, Rousseau, vagy épp Rawls, ahogyan az is, hogy miért maradtak ki a 20. század második felének technokrata közgazdászai. Kevésbé érthető ugyanakkor, hogy miért pusztán a vertikális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos művek (már amennyiben az osztályegyenlőtlenségeket vertikális egyenlőtlenségeknek tekinthetjük) mentek át a rostán, miért marad ki a horizontális egyenlőtlenségek gyakorlatilag bármi nemű említése. Félreértés ne essék, nem azt kritizálom, hogy a fenti hat szerző esetében miért nem mutatja be azt, amiről ők nem írtak. Ugyanakkor mégis mindenképpen hiányérzete van az embernek a 21. század harmadik évtizedében, ha egy egyenlőtlenségek történetével foglal-

² Fontos azonban kiemelni, hogy a kronologikus bemutatás nem összetévesztendő a teleologikus nézőponttal, a későbbi szerzők nem feltétlenül jártak közelebb az igazsághoz, mint a korábbiak.

kozó könyv a gender-, rassz- és etnikai egyenlőtlenségek szinte teljes figyelmen kívül hagyásával jelenik meg. Továbbá hiányérzetre adhat okot, hogy a nevezett szerzők mindegyike az egyenlőtlenségeket alapvetően a nemzetállamokon belül is értelmezi, noha a 20. század második felének egyik legizgalmasabb fejleménye a globális struktúrák elemzése, sőt, ne feledjük, maga Milanovic az, aki a jövedelemeloszlás empirikus elemzését is globális szintre emeli. Természetesen az író mindezekre reflektál. A horizontális egyenlőtlenségek hiányát arra vezeti vissza, hogy a tárgyalt időszakban (vagyis a hidegháborúig) ezek kevésbé jelentek meg a diskurzusban, míg az egyenlőtlenségek globális szintre való emelésének hiányát azzal indokolja, hogy vagy nem ismeri őket kellő alapossággal, vagy nem felelnek meg valamely kritériumnak. Mindenesetre Samir Amint külön is kiemeli, akinek hiánya számára is kifejezetten fájó, amivel az olvasó csak egyetérteni tud. Végül, hiányzik az „új hullám” is, mindenekelőtt Piketty, aki szintén csak említés szintjén került a könyvbe.

Ugyanakkor, ha elfogadjuk Milanovic döntéseit, és nem várjuk el tőle, hogy egyetlen műben az egyenlőtlenségekről szóló irodalmat minden leágazásával együtt bemutatja és a „Are-Nots” helyett az „Are”-ra koncentrálunk, újszerű, frapáns és kifejezetten fontos felfedezéseket tehetünk – pontosabban tesz helyettünk Milanovic – az egyes szerzők műveit illetően. Dramaturgiailag erre a pontra kíváncsoznának ezen felfedezések közül a legfontosabbak, ugyanakkor féltő, hogy a csúcsponton túl az olvasó elveszteni az érdeklődését, így először röviden bemutatom a hat közgazdász elméleteinek néhány kiemelt elemét, az érdekességekre pedig külön visszatérek a recenzió végén.

A könyvben bemutatott szerzők munkásságának rövid összefoglalása Milanovic szemüvegén keresztül

Quesnay, a fiziokrata gondolkodó tekinthető a politikai gazdaságtan első képviselőjének. Mint ismeretes, a fiziokraták fő újítása a merkantilistákkal szemben, hogy az egyenlőtlenségeket országon belül értelmezték (nem pedig országok között), illetve, hogy a gazda(g)ságot nem a kereskedelemből vezették le, hanem magából a termelésből – ekkor még első sorban a mezőgazdasági termelésből. Quesneynél központi fogalom a fölösleg, amit azonban a ma használt „hozzáadott értéknél” jóval szűkebben értelmezték: a megtermelt javak azon részét értette alatta, mely a béreken, profiton, kamatokon túl képződik. Ez a fölösleg társadalmilag is fontos szerepet töltött be, hiszen az uralkodó osztályok fenntartását szolgálta, a földtulajdonosok számára járadék, a kormányzati tisztviselők esetében adók, míg a papság esetében tized formájában, akik cserébe biztosították a rendet, a jogot és a spirituális élet működését. Quesney emellett az elsők között volt, aki elemezte a társadalmi osztályok közötti viszonyokat is, noha nála az osztályok még jogilag elhatárolt csoportok voltak.

A jövedelmek eloszlását Quesney e társadalmi osztályok között értelmezte. A munkások jövedelme nagyjából a létfenntartást biztosította, természetesen beleértve a családjaik fenntartását is. Ők jelentették a legnépesebb csoportot,

jövedelemük az átlagjövedelem mintegy felére volt tehető. Az önfoglalkoztatottak, vagyis a szőlészek valamint a kézművesek valamivel fölöttük helyezkedtek el jövedelmüket tekintve (előbbieik jövedelme mintegy a $\frac{3}{4}$ -e, utóbbiaké mintegy a 2-szerese volt az átlagnak). A következő osztály a kapitalisták, akik alatt ekkor még a mezőgazdasági kapitalistákat³ értette Quesney. Ők egyrészt tőkéjük után kamatot, másrészt munkájuk gyümölcseként profitot könyvelhettek el jövedelmüként. A jövedelmi egyenlőtlenségek jelentős része ezen kapitalisták változatos jövedelemszintjéből eredt, akik egy része az átlagjövedelem alatt helyezkedett el, míg a leggazdagabbak jövedelme az átlagos jövedelem négyszeresét is elérheti. Végül a harmadik osztályt, az elitet (vagyis a fölöslegből élőket) Quesney differenciálatlannak látta jövedelem tekintetében – Milanovic szerint tévesen. Az ő bevételeik az átlagos jövedelemeknek mintegy a kétszeresét érhatték el. A fentiekből következik, hogy a legjómódúbb kapitalisták jövedelme jelentősen magasabb volt, mint az elité. Talán nem véletlen az sem, hogy az osztálykonfliktusok is elsősorban köztük húzódtak meg. Ugyanis, míg a munkások jövedelme fixnek tekinthető, a létminimum környékén mozog, addig a kapitalisták és az elitek jövedelme egymás rovására volt megváltoztatható.

Smith, Quesneyvel szemben a társadalmi osztályokat már nem jogilag elkülöníthető csoportokként értelmezte, hanem a különböző „eszközökhöz”, a földhöz, illetve termelőeszközökhöz való hozzáférésük alapján. A jövedelmek forrása szerint Smith három nagy osztályt különböztetett meg: földbirtokosok (járadékból élők), kapitalisták (profitból élők) és bérmunkások (munkabérből élők). Ezen felül, Smith nevéhez fűződik az az újítás is, hogy egy adott nép jólétét leginkább a legnagyobb osztályának, a bérmunkásoknak a jóléte határozza meg. Ennek messze menő következményei voltak. Eszerint ugyanis a gazdag társadalmakban a bérek magasak, míg a profitok alacsonyok, vagyis a társadalom fejlődésével az egyenlőtlenségek csökkennek, illetve a fejlődés záloga az alacsony egyenlőtlenségi szint. Ezzel szemben a földjáradékok a bérekhez hasonlóan növekedhetnek, így a csökkenő egyenlőtlenségek ellenére kialakulhat egy szűk réteg a jövedelemeloszlás legtetején, amelynek jövedelme elszakad a lentebb lévőktől.

Ricardo megtartotta a három nagy osztályt, ám sokkal nagyobb hangsúlyt helyezett a köztük húzódozó konfliktusra. Legfontosabb, és talán Marx miatt legnagyobb hatású innovációja a munkaérték elmélet. Míg Smithnél a természetes ár egyszerűen a munkásnak, a kapitalistának és a földbirtokosnak járó rész összegéből adódik, addig Ricardo szerint minden érték a munkából következik. Egyrészt a közvetlenül elvégzett munkából, másrészt a korábbi munkák megtestesült formájából, a tőkéből. Ricardo erre alapozva a kukoricatörvény elleni kiáltványával megalkotta az első dinamikus gazdaságelméletet. Eszerint a kukorica importjának korlátozásával (ami a mai szóval baloldali, protekcionista közpolitikai lépésnek volna tekinthető) egyre rosszabb minőségű termőterületeken is szükséges ezt a létfontosságú gabonafélét megtermelni. Ennek következtében mind a földbirtokosnak jutó járadék, mind a kukorica ára, s így a munkás létfenntartásához szűk

³ Noha a kapitalisták tőkéje még elsősorban az agráriumhoz köthető, a tőke hasznosulhat a kereskedelemben vagy épp a gyártásban is, hasonló profitrátával.

séges összeg, valamint a bérek is emelkednek. Ennek következtében a profitráta csökken. Mindez önmagában nem mond ellent Smith elméletének. Csakhogy míg Smith a hasonló folyamatokban a gazdasági fejlődés zálogát látta, addig Ricardo számára mindez a gazdasági növekedés akadályának tekinthető, hiszen így a kapitalista egyre kevésbé tudja a tőkéjét újra befektetni.

Következő szerzőnk Marx, aki a korábbi hármass osztályfelosztást két fő osztályra redukálja, munkásokra és kapitalistákra. Utóbbi osztály immáron a földbirtokosokat is tartalmazza. Marx megtartja a munkaértékelméletét, ebből vezeti le központi fogalmát, a kizsákmányolást. A kizsákmányolás fogalmából következik, hogy Marxnál az egyenlőtlenség nem elválasztható magától a termeléstől, a kapitalizmusban a jövedelmi egyenlőtlenségek reprodukciója a termelésből magából következik. Ennél részletesebb bemutatásra ezen a ponton nem vállalkozom, belátva, hogy az ilyen szűkös keretek között nem volna lehetséges mélységében. Ugyanakkor visszatérek még Marxra a záró meglepetések során.

Pareto mind a közgazdászoknak, mind az egyéb társadalomtudományokkal foglalkozóknak ismerős lehet, de nevével találkozhatunk a hálózat- vagy épp a természettudományok területén is a Pareto-törvénynek köszönhetően. Legfontosabb újítása azonban a jövedelemeloszlásra nézve a teljes társadalom figyelembevételére volt. Míg korábban az egyes szerzők az egyenlőtlenségeket pusztán az egyes osztályok között értelmezték, Pareto a mai elemzésekhez hasonlóan, interperszonális egyenlőtlenségekre koncentrált. Ezzel persze elindult a közgazdaságtanban az osztálykonfliktusok elemzésének visszaszorulása, annak más társadalomtudományok hatáskörébe utalása. Ezzel együtt viszont először kaphattunk képet arról, hogy a jövedelmek eloszlása nem a természetben oly sokszor tapasztalt normál eloszlást, hanem a ma „lognormálisnak” nevezett eloszlást követi. Ezt az eloszlást Pareto többé-kevésbé megváltoztathatatatlannak tekintette, aminek egyik politikai következménye, hogy a kapitalista, illetve szocialista kormányok váltakozása valójában csak pozícióharcnak, az elitek cseréjének tekinthető, míg a másik, hogy a szegénység csökkentésének egyetlen eszköze a gazdasági növekedés.

Végül Kuznets, az orosz származású, amerikai szerző mellett, hogy kidolgozta a mai GDP-számítás alapjait, a gazdasági fejlődés és a jövedelmi egyenlőtlenségek együttes változását leíró dinamika kimutatásával vált ismertté, ami röviden úgy írható le, hogy a gazdasági fejlődés kezdetben növeli az egyenlőtlenségeket, majd csökkenti. A kiinduló pont Kuznetsnél egy viszonylag egyenlő agrártársadalom. Az industrializálódó városokban a termelékenység, s így a bérek is magasabbak, mint az agráriumban, aminek következtében megindul az urbanizáció. A városi bérek magasabb mivolta az agráriumhoz képest növeli az egyenlőtlenségeket. Emellett az industrializálódó városi lakosság körében is egyre nagyobb egyenlőtlenségek alakulnak ki, hiszen a munkák diverzifikálódnak, ami tovább emeli az egyenlőtlenségek szintjét. Az egyenlőtlenségek akkor érik el a legmagasabb szintet, amikor a városi és vidéki (agrár) népesség aránya megegyezik. Ezután három erő lép életbe, amelyek megindítják az egyenlőtlenségek csökkenését. Egyrészt, az agrárszektor termelékenysége elkezd növekedni, így az agráriumban és az iparban tapasztalható bérek közti különbségek csökkennek. Másodrészt, ahogy emelkedik

a tőke bősége a társadalomban, a profitráták csökkennek. Harmadrészt, a társadalmi bőség megengedi a bőkezűbb szociális juttatásokat. Így tehát, egy második fázisban a gazdasági növekedés a jövedelmek egyenlősődését hozza magával.

Ez tehát nagyon röviden a Milanovic által idézett szerzők egyenlőtlenségekről szóló elméleteinek (és empirikus leírásainak) rövid összefoglalása. Jól látható, hogy a kiinduló pontok, a fő szempontok jelentős mértékben eltérnek, sokszor nehéz megtalálni a közös elemeket. A recenzió zárásaként jöjjön tehát a két legmeglepőbb állítás, amelyek ritkán merülnek fel a politikai közgazdasági diskurzusokban.

Az első ilyen Smithhez kapcsolódik, illetve ahhoz, ahogyan a szerző a kapitalistákat kezeli. Habár Smitht sokan a jobboldali gazdaságpolitika megalapozójaként tekintik, Smith valójában meglehetősen szkeptikus volt a kapitalistákkal szemben. Olyannyira, hogy szerinte nem szabad hagyni, hogy ők vezessék az államot, mert önös érdekeik ellentétesek az ország érdekeivel (ne feledjük az ország jóléte Smithnél annak legnagyobb osztályának jólétével írható le). Ráadásul, érdekes módon ez a szkepticizmus sokkal erősebb a Nemzetek gazdaságában, mint az Erkölcsei érzelmek elméletében. Utóbbiban ugyan sokszor nevetség tárgyává teszi őket, nem kérdőjelezi meg vagyoni tulajdonlásának jogosságát. A Nemzetek gazdaságában viszont egészen odáig merészkedik, hogy a vagyoni felhalmozását leginkább összejátszásnak, árfixálásnak és más hasonló tisztességtelen és társadalmilag káros eljárásoknak tulajdonítja. Milanovic szerint ezzel Smith gyakorlatilag kora Bernie Sanderse lehetne.

A második érdekesség Marx nevéhez köthető. Mindenki jól ismeri a munkássztyály elnyomódásáról, az egyenlőtlenségek végtelen növekedéséről szóló elméletet. Ugyanakkor, Milanovic szerint ez csupán egy a lehetséges négy forgatókönyv közül Marxnál. Más írásokból kiolvashatók a következő forgatókönyvek is: 1. a bérek nőnek, a profitok csökkennek; 2. a jövedelmek növekednek ugyan, de a tőke koncentráldódik egy szűk réteg kezében; 3. a jövedelmek csökkennek, miközben a tőke koncentráldódik; 4. a jövedelmek csökkennek, de a profitráták is. Milanovic ezek mindegyikére hoz modernkori példákat: az elsőre a nyugati államokat a második világháború után, a másodikra a jelenkori USA-t, a harmadikra Dél-Afrikát, a negyedikre Argentínát.

Összegző gondolatok

Ez a könyv nem adja magát olyan könnyen, mint a szerző globális egyenlőtlenségekről szóló kötete, amelynek elefánt-görbéje a világsajtó minden zegzugát bejárta. Ugyanakkor, ha valaki érdeklődik a gazdaságtörténet, a politikai gazdaságtan, vagy akár a gazdaságpolitika iránt, annak e kötet nagy kincs lehet. Az unalomig (félre)ismert szerzők olyan oldalát mutatja be ugyanis, amelyet még nem ismerünk, így strukturáltan, logikailag összekötve a fontosabb pontokat, legalábbis biztosan nem. Milanovic virtuozitásban pedig továbbra is jó szívvel gyönyörködhetünk. Várjuk a következőt!

Csathó Ábel